

POLITIKA & PER – POLITIKAI PER?

(Pruzsinszky Sándor: *Hatalom és hóhérbárd. Felségsértési perek az újkori Európában 1534–1938*. Bp. Argumentum, 2009. 318. old.)

Takács Péter

(jogász, egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar,
BCE Közigazgatástudományi Kar)

Megszokott dolog, hogy az elmúlt évszázadok, sőt évezredek még ma is nagy hatású vagy más okból jelentősnek tartott peres eljárásairól időről-időre megjelennek különböző elemzések. Ezek a „történelem nagy pereiről” vagy a „híres perekről” szóló kötetek¹ igen változatos célokat szolgálnak – kezdve a konvencionális ismeretterjesztéstől a történeti rekonstrukción vagy mementó állításán át a mának szóló üzenetek megfogalmazásáig. Ennek megfelelően – akár a jog, akár a politika tudománya felől nézve – (finoman fogalmazva) igen változatos a szakmai színvonaluk is. Magyarul: vannak közöttük jók is, és rosszak is. Ez elkerülhetetlen, hiszen a „híres perek” végül is *politikai* perek, ahol a „hibatényezők” megduplázódhatnak: aki a jogot keresi bennük, esetleg túl sok politikát talál, vagy megfordítva, aki a politikára teszi a hangsúlyokat, az a jogot hanyagolja el. Ebben a kontextusban kifejezetten öröndetes, ha az ilyen perekről szóló könyvek listája szakmailag igényes, olvasói szempontból érdekes és intellektuálisan izgalmas összegzéssel gazdagodik. Pruzsinszky Sándor *Hatalom és hóhérbárd* című munkája ilyen.

A szépen alliteráló című² és könyvészeti szempontból igényesen előállított kötet formailag két fő részből áll, amelyek mellett egy harmadik szerkezeti elem is felsejlik. A *Justitia ingoványán* címet viselő első rész (mely valójában egy 47 oldalas bevezető) a felségsértési perek filozófiai, politikaelméleti, jogtörténeti és társadalomlélektani kérdéseit elemzi. A *Pertörténet* című második részben (250 oldalon) 14 ismert és kevésbé ismert újkori per elemzését találjuk 1938-ig. A sorok közül előtűnő harmadik szerkezeti elem két kiváló (de nem konkrét eljárásokat bemutató, mégis azok között olvasható) elemzés: az egyik a francia Forradalmi Törvényszékről, a másik Robespierre személyiségéről. Ez utóbbi a történelmi pszichológia briliáns példája, amelyet az is haszonnal forgathat, akit a hatalom „időtlen” lélektani kérdései érdekelnek: *mutatis mutandis* alkalmazható ez mindenkire, akiben a hatalmi vágy a lélek legbensőbb magjából kiáradva uralja az egész személyiséget. Elvileg e „harmadik” részhez

kapcsolódik a rövid *Utószó*, ahol a szerző ugyancsak érint elméleti kérdéseket. E különös szerkezeti tagoltság azt sejteti, bár a szavak szintjén erre nem utal semmi, mintha a szerző folytatni tervezné a kötetet. Úgy vélem: ha megteszi, jól járnánk vele.

Egy ilyen feldolgozás esetén az első kérdés az, *miért pont ezek* és nem más perek kerültek elemzésre. A kötetből ugyanis – amint azt a hasonló jellegű műveket gyakrabban olvasók mondanák – részben „standard pereket” ismerhetünk meg eredeti, újszerű és korrekt feldolgozásban, részben pedig megismerhetünk más szerzők által elhanyagolt vagy nagyon ritkán tárgyalt perekkel is. Az előbbi csoportba tartozik Morus Tamás, Boleyn Anna, I. Károly, XVI. Lajos, Marie-Antoinette, Danton, Dreyfus és Buharin pere; az utóbbiba pedig – legalábbis szerintem – John Fisher (1534), Madame Roland (1793), a magyar jakobinusok (1794–95), Wilhelm Weitling (1843), Wilhelm Liebknecht (1871) és fia, Karl Liebknecht (1907) perei, valamint az ún. Tisza-per (1920). Nos, miért ezekről, s nem más perekről olvashatunk a kötetben?

A szerző azt állítja, hogy Luc Boltanski elméletére építve³ olyan pereket válogatott, amelyek főszereplői – a vádlottak vagy a vádlók – „túlmutatnak önmagukon”: valamilyen értelemben „kollektív személyek” és a bíróság előtt állva másokat képviselnek (312. o.). Azokról ír tehát, akik személyükben valamilyen általánosabb közösséget képviseltek (például Dreyfus), akiknek az esetében (miként Weitling perében) ezt a szándékot kétségbe vonták, vagy akik egy „homályos”, csak általánosságok alapján néven nevezett csoport reprezentánsai voltak (Danton, vagy a „gironde királynője”, Madame Roland). Lehet, hogy így van – ám ezen az alapon sok más per is bekerülhetett volna a kötetbe, míg egyesek felvételét nehéz megmagyarázni. Olyan, mintha ez az indoklás csak utólag, a könyv megírása után született volna meg. Talán ezért is került az utószóba. Számomra meggyőzőbbek a szerzőnek az elméleti bevezetőben adott szempontjai.

Ezekből ugyanis úgy tűnik: olyan politikai pereket válogatott, amelyekben *két legitimitás* folytat *küzdelmet*. A politikai per ugyanis – írja (18–19. o.) helyesen, bár csak a politikai perek bizonyos fajtáira kimerítően – „két legitimitás csatája”, ahol a hatalom „töbnyire szükséghelyzetben van”, s ezért „a (formális) legalitás keretein belül, vagy végül akár azok széttörésével” akarja elérni céljait. A *Hatalom és hőhérbárd*ban elemzett perek döntő többsége ilyen. Ezért nem hiányoljuk a kötetből a politikai perek más, ugyancsak *standardnak* mondható fajtáinak⁴ elemzéseit.

Az ilyen perekről olvasva a második kérdés az, vajon a szerző *a politika vagy a jog logikája* felől közelíti-e meg tárgyát? Ez már önmagában is izgalmas probléma, hiszen e két „logika” – mint mondani szokták – nemcsak különbözik, de egyenesen ellent is mond egymásnak. Nos, számomra úgy tűnik, hogy Pruzsinszky Sándor mindkét megközelítést alkalmazza, bár külön-külön: a politikatudományit, valójában politika-filozófiai inkább az első rész tömör,

intellektuálisan mély és láthatóan szigorúan végiggondolt elméleti okfejtéseiben, a jogtudományit pedig emellett, és elsősorban, az egyes perek olvasmányos, mégis szakszerű leírásában.

Ez a „jogászi szemlélet” látható például abban, hogy a szerző nagy hangsúllyal és precízen ismerteti az egyes ügyek *jogszabályi háttérét*, annak előzményeit, sőt alkalmasint még a joggyakorlat alakulását is. Ez azért hasznos, mert aki tudja, hogy – példának okáért – mi a különbség a felségsértés (*crimen laesae majestatis*) és a hűtlenség (*nota infidelitatis*) között, hogy miként alakult e bűncselekmények meghatározása a különböző magyar törvényekben (lényegében Szent István és Kálmán törvénykönyveitől kezdve az 1462., az 1495., az 1723, majd az 1790. évi módosításokig), és miként alkalmazták e szabályokat az idők folyamán a gyakorlatban, az pontosabb képet alkot arról, hogy mit tettek a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla bírói a joggal a magyar jakobinusok elítélése érdekében. Ennek alapján pedig azt is könnyebb megítélnie, hogy hol a határ a *rossz ítélet* és a *justizmord* között.

A jogi elemzések – melyek körében minden esetnél képet kapunk az ún. *joghatósági* és *hatásköri* kérdésekről, a *vádról* és a vádiratban alkalmazott bűnösségi vagy bűnrészességi elvről, a védők *érvelési stratégiájáról*, stb. – tárgyszerűek, precízek, lényegre törően rövidek, s feltevésem szerint a jogban nem jártasak számára sem unalmasak.

Az izgalmat gyakran – de e tárgykörben elkerülhetetlenül – az e perekben alkalmazott „gonosz eszközök” elemzése tartja fenn. Ilyen – megint csak példának okáért utalva néhányra – az ún. *kettős vád* taktika, amikor is a vádlottat a szóbeli tárgyaláson hirtelen más bűncselekmény elkövetésével vádolják, mint amit korábban közöltek vele és amire felkészülhetett; a francia forradalmi perek ún. *amalgame* eljárása, amely lehetővé tette olyan ügyek egy per keretében való tárgyalását, amelyek között nem volt semmilyen érdemi kapcsolat; vagy a moszkvai perek *asszociációs* módszere, ti. annak feltételezése, hogy a tettes sohasem lehet magányos, s ezért mindenki tettes, aki a vádlottal bármilyen kapcsolatban állt. Pruzsinszky rendre leírja a szóban forgó bírósági eljárások jellegzetes pervezetési technikáit, mint például a *vádkötöttség elvének* felrúgását (amikor is a tárgyalás folyamán újabb és újabb vádpontokat konstruálnak, és ezekre terjesztik ki a vádat), az ún. *iratellenességet* (amikor olyan kijelentésekre hivatkoznak, amelyek a vádlottak szájából sosem, vagy másként hangzottak el) és így tovább.

A jogi eszközöket a szerző sokszor szociológiai, még gyakrabban pszichológiai kontextusban elemzi. Például amikor bemutatja a vádirat végére helyezett „*gyűlölet-záradékot*”, amikor a moszkvai perek „*tárgyalási próbáira*” utal, vagy azt a kérdést tárgyalja, hogy ez utóbbi perek vádlottjai miért rendelkeztek kiváló *színészi képességekkel* és miért produkáltak „*már-már mazochisztikus szeretet-megnyilvánulásokat*” eltipróik iránt (280–285. o.). Nemcsak

azért – állítja –, mert megbíztak abban, „akiben a párt megbízott”, hanem azért is, mert egy nyilvános per vádlottjának lenni *kitüntetésnek* számított. Némi reményt jelentett ugyanis arra, hogy a vádlott legalább a családja életét megmentheti. Továbbá: a nyilvános per, ahol „szerepelni” kellett, még mindig jobb volt, mint amikor valakit „adminisztratív módon” intéztek el a titkosrendőrség által felügyelt börtönökben. Ezek ugyanis – Hannah Arendt klasszikus művét idézve⁵ – „a feledés üregei” voltak, „amelyekbe az emberek véletlenül szédülnek bele, korábbi létezésüknek még olyan szokványos nyomait sem hagyva maguk után, mint a test vagy a sír.” A perek vádlottjai után legalább valami maradt – igaz, a jegyzőkönyveket utólag gyakran meghamisították. Buharint például Sztálin még azzal is „kitüntette”, hogy személyesen hamisította meg perének jegyzőkönyvét.

A kötet egyébként úgy mutatja be az európai és magyar történelem ún. kirkatpereit, hogy az olvasó szinte meglepődik az azokban alkalmazott *módszerek hasonlóságán*, s így időtlenségén. A szerző azt sugallja, s bizonyos mértékben igaza is van, hogy a perek fabrikálói ismerték elődeik (kétes) „teljesítményét” és alkalmasint *egymástól* is *tanultak*. Például azt, hogy miként kell egy-egy büntetőjogi jogszabályt *kiterjesztően* értelmezni, hogy melyek a *rabulisztikus* érvelés műfogásai, vagy hogy milyen megfontolásokat kell mérlegelni a *zárt* vagy *nyilvános* tárgyalás ügyében való döntés során.

Bár Pruzsinszky Sándor jóval többet tud és mond a „híres perekről” szóló tucat-könyvek szerzőinél, a kötet – miként az ilyen írások esetén az természetes – sok kérdésben felvállal és szépen megold ismeretterjesztő feladatokat is. Én például ebből tudtam meg, hogy a jakobinus pert megelőzően Hajnóczy József iratai között találtak és bűnjelként lefoglaltak egy *Jus publicum regni Hungariae* [A magyar királyság közjoga]⁶ című kötetet, melyet afféle „illegális” tankönyvként annak idején sokan használtak a magyar közjog tanulmányozásához. Ez a Rousseau szellemében írt „rebellis könyv” egy Stephan Rosenmann álnevet használó szerző munkája volt. A dolog érdekessége, hogy e könyvet, mint később kiderült, valójában Ürményi József írta. Ez az eredetileg szép reformterveket megfogalmazó elszegényedett köznemes később *personalis* (királyi személynök), majd a jakobinusokat elítélő Királyi Tábla elnöke lett. A főbíró, mint azóta tudjuk, részt vett a jakobinus mozgalomban is. Később azonban felvállalta, hogy halálra és súlyos börtönökre ítélje volt társait. Egyikük (Őz Pál ügyvéd) ítéletének kihirdetésekor aztán, állítólag, nem állta meg, hogy meg ne jegyezze: „Ismertem ezt az embert, erénye szerint méltó lenne rá, hogy székemben üljön.” Ennek ellenére elítélte őt. „Kétségkívül torokszorító és tudathasadásos helyzet” – fogalmaz Pruzsinszky (188.), hogy a reformista értelmiséginek a hatalomhoz való tragikus viszonyát érzékeltesse. Ahhoz ugyanis, hogy tegyen valamit – gondolhatta Ürményi –, karriert kell csinálnia és be kell épülnie az abszolutista államgépezetbe. Amikor azonban ez megtörtént, rájött, hogy a hatalom a saját céljaira használja fel. Ugyanolyan tragikus és ellent-

mondásos sors ez, mint Martinovicse,⁷ s össze nem hasonlítható a per más szereplőinek viszonylag egyszerű karaktereivel,⁸ és egyértelmű sorshelyzetével.

A megfontolt jogi értékítéletek és az érdekes elemzések mellett a kötetből a politikai perek általános elméleti összefüggéseiről is sokat megtudhatunk. Sőt, akár azt is mondhatjuk, végre a magyar szakirodalomban is van valami elméleti összegzésfélénk e témáról. Eddig ugyanis – miközben a nemzetközi szakirodalom viszonylag gazdag,⁹ s egyes eseteket leíró áttekintéseink már nekünk is vannak – az általános összefüggések elemzésében eddig nem nagyon jeleskedtünk.

E perek általános jellemzőit a szerző „közelítő jelleggel” adja meg: először a *hatalom és erőszak*, illetőleg a *hatalom és jog* viszonyáról beszél, majd mindezt a bírói hatalomra utaló „erőszakmentes hatalomgyakorlás” kontextusába helyezi. Ez az egyebek mellett Hannah Arendt, Michael Foucault, Max Weber és Jürgen Habermas, a magyar szerzők köréből pedig Bayer József, Szigeti Péter és Varga Csaba munkáira utaló elemzés, mint részben már említettem, a politikai per fő jellemzőjét *legitimációs kontextusban* adja meg. Azt az általános tézist fogalmazza meg, hogy a legitimitás nem alapulhat ugyan pusztán a legalitáson, de a *legalitás* – egyéb feltételek teljesülése mellett – *legitimitást teremt*, vagy legalábbis *hozzájárulhat* a legitimitáshoz.

Azokat az uralmi rendszereket, amelyekben a hatalom gyakorlói politikai pereket kezdeményeznek ellenfeleikkel szemben, a szerző végső soron *karizmatikus*ként jellemzi. Pontosabban úgy véli, hogy a karizmatikus uralom mindenféle uralmi rendben jelen van, legalább úgy, mint – Weber kifejezésével – minden uralom „mágikus-irracionális maradéka”. A felségsértési perek fő jellemzője ebben a kontextusban az, hogy hozzájárulnak a karizma megteremtéséhez, fenntartásához vagy igazolásához, legyen szó akár a „hatalom örök pszichózisa” (46.) vagy patológiája (81.) szempontjából szerepet kapó *hallgatóg bűnös*ről, az először Saint-Just által megfogalmazott (vö. „királynak lenni örökös bűn”) *objektív bűnös*ről, vagy az Isaac Deutschertől ismert *lehetséges bűntettről*. „A felségsértőnek – fogalmaz összegző jelleggel Pruzsinszky (26.) – a politikai mezőben kell megsemmisülnie: ha nem ez történik és a merénylőt ‘csak úgy csendben’ tüntetik el, az a hatalom legitimitását súlyosan sebezhetővé teszi. A karizmának a nyilvános bűnössé válás és ítélet-végrehajtás drámai folyamatának ‘kvázierotikus’ szertartásában kell újra és újra beigazolódnia”. Ahhoz persze, hogy a felségsértő a politikai mezőben semmisüljön meg, egy meghatározott jogi eredményre van szükség.

Ez a megközelítés egyszerre ígéretes és problematikus. *Ígéretes* azért, mert hozzájárul annak árnyalt magyarázatához, hogy a hatalmon lévők miért használják oly szívesen a jogi formákat általában, s a peres eljárást konkrétan. Miért van az, s főleg: hogyan lehetséges az, hogy még a legalitás e formája is legitimitást teremthet? „A legalitás csak akkor teremthet legitimitást – olvashatjuk egyetértve (18.) –, ha a hatóság meggyőzően tudja indokolni azt, hogy bizo-

nyos formálisan korrekt eljárások materiális igazságossági igényeket is képesek kielégíteni: az 'itt és most' alkalmazott pozitív jog a háttérben egy értékrationálisan megalapozott társadalmi elfogadottságot követel meg."

Ez a megközelítés azonban – azáltal, hogy a „politikai per” fogalmát nagyon szorososan köti a pozitív joghoz – elméleti *problémákhoz* is vezet. Ezzel ugyanis e fogalomban a „politikai” jelző tartalmát a „per” jellemzőitől teszi függővé. Mintha a szerző azt állítaná: a politikai perek elvileg ugyanolyan perek, mint a rendes perek, csak hát egy legitimációs erőterben zajlanak. Ám aki ezt mondja (s nem teszi hozzá, hogy ezáltal jogi jellegük sérül, vagyis ezek mégsem ugyanolyan perek, mint a többi), az nagyon keveset mond. S e lehetséges megközelítési probléma a *Hatalom és hóhérbárd*ban valóra is válik: az egyébként kiváló kötet szerzője belesétál abba a csapdába, amit önmagának állított fel.

Ez történik szerintem akkor, amikor azt állítja mind általában, mind pedig az egyes perek bemutatásakor konkrétan, hogy ezek az eljárások eleget tettek a *jogszerűség* kritériumainak. A kötetben például ilyesmiket is olvashatunk: „a történelemben ismert koncepciók perek jó része 'törvényes' volt, vagyis a törvényes eljárás minden formai kellékével rendelkezett” (uo.). Ezzel kapcsolatban, azt hiszem, sokaknak lesz ellenvéleménye. Másutt a kötet szerzője mintegy „rácsodálkozik” arra, hogy valamely per bírái „nem törték magukat” az ítélet jogalapjának meghatározásában. Megint másutt meg azt írja: a politikai perek *conditio sine qua non*ja a jogszabály-értelmezés (21.), mert szinte mindegyik, vagy legalábbis nagyon sok perben a hatályos jog kiterjesztő értelmezésén alapul. Kétségtelen, hogy sok politikai perben szándékosan átértelmezik, és sokszor kiterjesztően értelmezik a hatályos jogot, hogy lefolytathassák a peres eljárást, de ettől még – szerintem – nem ez lesz ezen perek *conditio sine qua non*ja. Ugyanilyen meghökkentő azt olvasni, hogy a francia forradalom idején (pusztán azért, mert bizonyos tárgyokban a jogalkotó „törvényeket” hozott) „a terror – pusztán formáljogi szempontból – törvényes volt” (37.), vagy hogy az 1793/94-ben működő Forradalmi Törvényszék tevékenysége *csak egy bizonyos idő után* jellemezhető „permanens politikai gyilkosságként” (146.).

E nagyon is „jogászias” – ti. a jog formális szabályait és normatív voltát előnyben részesítő – megközelítésnek egyenesen ellentmond, amikor az egyes perek ismertetésénél a szerző nem mulasztja el megemlíteni, hogy az adott eljárásban a vád hamis tanúkat hívott a bíróság elé, bizonyítékokat „barkácsolt”, valamit belecsempészett az iratanyagba, koncepciókat agyalt ki, eltüntetett vagy elhallgatott iratokat, és így tovább. Vagyis az egyes perek bemutatásakor épp azt látjuk, hogy megsértették a formális jogot. Ezért a szóban forgó perek számomra a szerzőével e tekintetben pont ellentétes jogelméleti tételt igazolnak. Nevezetesen azt, hogy a politikai perek sokszor egy legitimációs problémákkal küzdő zsarnoki hatalom eszközei, és *zsarnokság* pusztán *formális* szempontból

*sem tud törvényes lenni.*¹⁰ ahhoz, hogy elérje céljait, el kell térnie még a formális jogtól is, s nem tud eleget tenni a jog minimális követelményeinek sem.

Mindezzel nem állítom, hogy a politikai perekben ne teljesülhetnének a törvényesség követelményei, vagy azok *formális jogi* szempontból ne lehetnének *jogszerűek*. Ezt már csak az is valószínűsíti, hogy e perek jelentős részére jogállami keretek, vagy az alkotmányos demokrácia viszonyai között kerül sor. Más kérdés, hogy a szóban forgó kötet nem ilyen pereket jellemez.

A politikai perek *politikai*, s így a politikatudomány által megállapítható *jellemzői* egyébként – szerintem – e perek *típusainak* függvényében adhatók meg, s ezért van az, hogy a szakirodalomban oly nagy hangsúlyt kap a tipológia kérdése. A *tipológia* e területen különösen szorosan kapcsolódik a *fogalomalkotáshoz* és megfordítva.

Amikor például Otto Kirchheimer megkülönbözteti a „klasszikus” (ti. a rendszer ellenségeit inkrimináló), a politikai céllal elkövetett „rendes bűncselekmények” miatti, és az ún. „derivatív” (nem politikai céllal elkövetett, de politikai szempontból megítélt rendes bűncselekmények miatti) pereket, akkor e hármas tipológia mögött egy olyan fogalom áll, amelynek középpontja a *hatalom elosztása és legitímációja*.

Ugyanígy: mivel a „politikai per” fogalmát legszélesebb értelemben az amerikai szakirodalomban használják, ezért ott találkozunk a legtöbb típussal is. Az amerikai szerzők általában úgy tartják: egy per attól „politikai”, hogy a bíróság szerepe *túlmutat* a szoros értelemben vett *jogi* felelősség megállapításán. Bár minden perben van valamilyen politikai elem (már csak azért is, mert a bíróság állami intézmény, stb.) – hangsúlyozzák sokan –, a per mégis csak akkor és azáltal válik „politikai perré”, amikor és amiért az már nem a vádlott jogi felelősségét vizsgálja, hanem a magatartás vagy az ítélet politikai következményét mérlegeli. Ezen túl azonban a *politikai* jelzőnek számtalan jelentése lehet, vagyis a fogalmat igen *széles* tartalommal adják meg. E fogalomhoz igazodik a politikai perek Ron Christenson által kidolgozott¹¹ és a szakirodalomban széles körben elfogadott tipológiája – nevezetesen a közéleti felelőséggel kapcsolatos perek, a „másként gondolkodók” perei, a reprezentációs perek és az ún. rezsim-perek megkülönböztetése¹² –, melyeket a nem amerikai elemzők, joggal, kissé elmosódott határvonalúnak tarthatnak.

Mindez persze nem a *Hatalom és hóhérbárd* margójára tartozik; pusztán azért utaltam rá, hogy éreztessem a szerző és a recenzens álláspontjának különbségét. E különbség ugyanakkor semmit nem von le a kötet értékeiből; inkább annak a jele, hogy Pruzsinszky Sándor könyve – egyéb erényei mellett – vitára ösztönöz. E vita sok érdekes összefüggést hozhatna felszínre, ám valójában ennél is érdekesebb lenne, ha a szerző folytatná a vállalkozást, s az alcímbe jelzett korszakhatár (1938) utáni időszak pereit is feldolgozná. Ha néhány rész kérdésben vitatkozva is, sokat tanulhatnánk belőle.

JEGYZETEK

- ¹ Csupán az elmúlt két évtized hazai könyvkiadásából hozva itt néhány – a feldolgozás céljának főbb típusait és a változó szakmai színvonalat is reprezentáló – példát lásd A. Demandt (szerk.): *A történelem nagy perei*. Bp. Holnap Kiadó, 1992; Tim Healey: *A világ legnagyobb perei*. Bp. Új Vénusz, 1993; Horváth Barna: *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. Gödöllő, Pallas-Attraktor, 2002. [eredetileg 1942]; Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. Bp. Osiris, 2000 [eredetileg 1963].
- ² Bár a könyv közvetlenül valóban a *hatalom* és a *hóhérbárd* viszonyáról szól, amint azt címe és borítója sugallja, valójában a *hatalom* és a *jog*, még konkrétabban pedig a politika és a peres eljárás kapcsolata *körül forog*. Az alliteráló cím és a borító (melyen egyébként Robespierre nyilvános kivégzésének utolsó pillanata, levágott fejének a tömeg számára való felmutatása látható egy *nyaktól* előtt) alighanem a könyvpiacnak szól. Lehet, hogy emiatt többen nyitják ki a boltokban, ám nem hiszem, hogy pusztán ezért többen vennék meg.
- ³ Vö. Luc Boltanski: *Leleplezés és igazságérzet*. Bp. ELTE Szociológiai Intézet /Szociológiai füzetek 43./ 1987. Boltanski elméletéről lásd a *Replika* című folyóirat 62. számát.
- ⁴ Ezekből, jegyzem meg mellékesen, igen sokféle van, hisz a „politikai per” meglehetősen komplex fogalom. Egy per *politikai* jellege alapulhat a jogilag védett *tárgy* mibenlétén (például azon, hogy a fennálló hatalmat vagy annak gyakorlóit védi; jellegzetesen ilyenek a *felségsértési* perek); a lefolytatott *eljárás* jellemzőin (például azon, hogy annak keretei között egy előzetes koncepciót érvényesítenek; *koncepció*s per); valamint a bírói *döntés* tartalmán, ideértve az ítélet valamely politikai *következményeinek* mérlegelését is. Ezen az általános összefüggésen túl persze a politikai pereknek számos fajtája van. Így ilyenek – hogy néhány példára is utaljak – az állami vezetők elleni *merényletekkel* összefüggő perek (például az ún. *Gunpowder* összeesküvés miatti per Guy Fawkes ellen, 1606; John Wilkes Booth pere a Lincoln-gyilkossággal összefüggésben, 1865; vagy, és a szóban forgó kötet történeti időhorizontján túli korszakra is kitérve, Jack Ruby pere Lee Harvey Oswald meggyilkolása miatt, 1964). Ezek egyik ága jóval később a *terror*-cselekmények miatti perekké vált (pl. a Baader-Meinhof csoport tagjainak perei, 1975–77). A politikai per sajátos típusa a *felségsértési* és a *hazaárulási* per (régii magyar kifejezéssel: *notaper*), melyeknek ugyancsak több, archaikus és újabb formája van. Ilyenek például a kormány megbuktatására irányuló ún. *összeesküvés*-típusú perek, melyek gyakran keverednek a *legitimációs* perekkel is (például Trajcsó Kosztov, 1949; Mindszenty József, 1949; Angela Davis, 1972; Vaclav Havel, 1989), a *kémkedési* per (Mata Hari, 1917), vagy általában az „idegen hatalmakkal” való együttműködés miatti per (Quisling, 1945), de az lehet a „háborús vereség miatti” per is (Leon Blum, 1942). Mint látható, a „politikai” jelző meglehetősen eltérő tartalmú ügyeket is egy kategóriába sorol. Politikai perek továbbá a. *háborús bűnösök* perei; akár úgy, mint ún. *rezsim*-perek, amikor is a vádlottak mellett szimbolikusan egy rendszert is elítélnék (Nürnberg és Tokió, 1945–46), akár úgy mint „rendes” *büntetőjogi* eljárások (Eichmann, 1961; Klaus Barbie, 1987), melyek az emberi együttműködés rendjével kapcsolatos szimbolikus politikai célokat is szolgálnak. Mivel a *vallási* kérdések gyakran kerülnek politikai kontextusba, különböző utakon ezek is politikai perekké válnak (Servet Mihály, 1553; Galilei, 1633; salemi boszorkányok, 1692; daytoni majom-per, 1925). A modern társadalmakban ugyanígy politikai kontextusba kerülhet a *szexuális* erkölcs, ami az ezzel összefüggő pereknek ugyancsak politikai jelleget kölcsönöz (Oscar Wilde, 1895; a „Lady Chatterley szeretője”-per, 1959, 1960). Nyilvánvalóan politikai jellege vagy jelentősége lehet a *vélemény*- vagy *sajtószabadsággal* összefüggő

- gő pereknek (Thomas Paine, 1792; Mohandas Gandhi, 1922), de a *korruptió*s pereknek is (szándékosan régi példát hozva itt: Francis Bacon, 1621), sőt, még egy adócsalás miatti pernek is (Al Capone, 1931).
- ⁵ Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, ford.: Berényi Gábor, Braun Bóbert, Erős Ferenc és Seres Iván, 1992.
- ⁶ Teljes címén [Stephanus Rosenmann] *Jus publicum regni Hungariae ex combinatione veterum, recentiorumque legum, in compendium systematicum redactum, et usibus maxime scholasticae juventutis adcommoatum. Studio et impendiis Stephani Rosenmann iuris candidati*. Viennae [Bécs], 1791. Typis a Baumeisterianis. [4 sztl.] 8-r. 256. old.; németül: Stephan Rosenmanns *Staatsrecht des Königreichs Ungarn. Nach Heutigen Verfassung dieses Reichs bearbeitet*. Wien [Bécs], Aloys Dollischen, 1792. 8-r. 390. old. Azt, hogy e könyv szerzője Ürményi József volt (vagy Ürményi és Laktis György voltak; pontosabban: Ürményi terjedelmesebb művéből Lakits készített rövidebb kivonatot) Schwartner Márton vetette fel a *Statisztikában* [lásd *Statistik des Königreichs Ungarn*. Pest, 1798, ²1809-1811 (3 kötetben), ³1815, franciául: Frankfurt 1813-1816), Ballagi pedig már magától érttetődőként kezelte [vö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. Franklin, 1888. 517. o.] További részleteket illetően lásd Pruzsinszky Sándor: *Ürményi József*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990. (A múlt magyar tudósai) [319.], 220–239.
- ⁷ Martinovics Ignác ugyancsak „be akart épülni” a hatalomba, s ez – amint azt az újabb hazai irodalom kellően megtárgyalta – csak titkos ügynökként sikerült neki. „Sorskonfliktusa”, ahogy annak idején Hankiss Ágnes nevezte (vö. Hankiss Á.: *Kötéltánc*. Bp. 1984), ugyanolyan volt, mint Ürményié. Mindketten az önérvényesítés és az önazonosság egységét keresték: úgy akartak karriert csinálni, hogy megvalósítják eredeti céljaikat is. Ez azonban – minthogy tisztá céljaik elérése érdekében tisztátalan eszközöket használtak – egyiküknek sem sikerülhetett. Személyes sorsuk nagy különbsége (ti. hogy egyiküknek a másik ítélete alapján levágták a fejét a Vérmezőn, miközben a másikat a per után évi 4.000 forinttal nyugdíjazták) tragédiájukon mit sem változtatott.
- ⁸ Hogy ezek köréből is megemlítsek egyet, utalok itt a per koronaügyészére, Németh Jánosra, s teszem ezt már csak azért is, mert a politikai perek „bonyolítóinak” jellemét ilyen tömören még nem jellemezte senki: Németh – olvashatjuk a Kazinczy szavait idéző könyvből (179) – egy „kiseded, hasas emberke” volt, akinek „minden szava, tekintete, mozdulata festette az érdem nélkül felment bitangot”.
- ⁹ A téma két klasszikusa még ma is Otto Kirchheimer és Judith Shklar; lásd O. Kirchheimer: *Politische Justiz. Verwendung juristischer Verfahrensmöglichkeiten zu politischen Zwecken*. Neuwied, Luchterhand, 1965, új kiadásban: Hamburg, Europ. Verl.-Anst., 1993 [eredetileg: *Political Justice*. 1961] és J. N. Shklar: *Legalism. Law, Morals, and Political Trials*. Cambridge, Harvard University Press, [eredetileg: 1964] ²1986. Az újabb általános szakirodalomból lásd Ron Christenson: *Political Trials. Gordian Knots in the Law*. New Brunswick, Transaction Press, 1986, bőv. ²1999. Lásd még John Laughland: *Travesty. The Trial of Slobodan Milosevic and the Corruption*. London, Pluto Press, 2007 és *A History of Political Trials from Charles I to Saddam Hussein*. Oxford, Peter Lang, 2008.
- ¹⁰ Az e kérdésben való állásfoglalás részben jogelméleti álláspont függvénye is. A *jogi pozitívizmus* hívei közismert módon inkább arra hajlanak, hogy elfogadják a zsarnoki rendszer jog szerinti működésének lehetőségét. A *természetjogi* gondolkodók – aki közül e tekintetben a XX. században az amerikai Lon Fuller fejtette ki a legjelentősebb elméletet (vö. *The Morality of Law*. New Haven, Yale University Press, 1964, ²1969) – ezzel szemben ezt eleve lehetetlennek tart-

ják. Sok minden attól függ persze, hogyan definiáljuk a „törvényességet”, ám Fuller arra figyelmeztet: az ilyen rendszer még egy formálisan értett „törvényesség” minimális követelményeinek sem tud eleget tenni.

¹¹ Feltehető, hogy ennek az álláspontnak a kialakulásában nagy szerepet játszott a Watergate-ügy, és az annak részét képező bírósági eljárás. Ezt annak idején mindenki „politikai pernek” tekintette, mert egy „betörés” miatti jogi felelősség helyett az adott betörésnek az alkotmányos rendszerre gyakorolt hatását mérlegelték.

¹² A közéleti felelősséggel és felelősségre vonhatósággal kapcsolatos perek (amelyek skálája a merényletek elkövetői elleni eljárásoktól a korrupciós perekig tart) fő kérdése Christenson szerint az, hogy hol a határ a magán és a köz között: miként egyeztethetők össze a magánemberi célok a közhivatallal, s közhivatal magáncélra való felhasználhatóságának melyek a határai? A politikai és vallási „másként gondolkodók” pereit (a „politikai lelkiismeret” pereit) – melyek prototípusa Morus Tamás pere, de Christenson szerint ide sorolható a Dreyfus-per is – arra a kérdésre válaszolnak, hogy az adott rendszerben hol vannak a tiltakozás, a bírálathatóság, a változtatás határai. A reprezentációs perekben ezzel szemben a kérdés az, hogy ki képviselhet egy adott közösséget. Joga van-e egy konkrét hatalomnak vagy egy kormánynak arra, hogy az egész közösséget képviselje? E per ősfarmája Jean d’Arc pere, de ugyanezek a kérdések vetődtek fel a Mahatma Gandhi elleni eljárásokban, majd Nelson Mandela pereiben is. Az egyes nemzetek képviselői ellen indított perek (ún. nacionalizmus-perek) ugyancsak reprezentációs jellegűek. S végül, az ún. *rezsim perek* (I. Károly vagy XVI. Lajos pere, a nürnbergi per) azt mondják ki, hogy valamely politikai rendszer nem volt legitim, s ezért az (esetleg még csak formálódó) új rendet erősítik meg.

E négyféle per Ron Christenson szerint két további kritérium szerint értelmezendő; a politikai pereknek tehát szerinte, végül is, *nyolc* alaptípusa van, aszerint, hogy azokra a „joguralom” – a mostani kontextusban mondhatjuk így is: az általában vett törvényesség – viszonyai között kerül-e sor, vagy sem.

Az utóbbiakat a *politikai részrehajlás és elfogultság pereinek* [*partisan trials*] nevezi, mind a négy változatban. Az ilyen per ősi prototípusa az *inkvizíciós eljárás* volt, tipikus modern formája pedig a *konceptiós per*. Miként az előbbi, lényegében az utóbbi is „az Úr szőlejében garázdálkodó róka” elpusztítására irányul; a különbség csak annyi, hogy az „Úr szőlejét” a XX. században máshogy nevezik. E perek – mondja (R. Christenson: *i. m. passim.*) – elvileg egy kettős – *jogi és politikai* – program szerint zajlanak, gyakorlatilag azonban – tendenciaszerűen – oda jutnak, hogy a *jogi kód* teljesen *eltűnik* belőlük. Jellemzőjük, hogy céljuk nem egy bűn megbüntetése, hanem egy „leendő bűn” megelőzése. Ezért tesznek szert nagy jelentőségre bennük a „jelek”, s ezért fontos „a vádlott lelkének felfedezése”. E felfedezés sikerének bizonyítéka a vádlott beismerő vallomása vagy az, hogy a vádlott megvádol mást. Az e perekre jellemző széleskörű bírói diszkréció egyébként annak a jele, hogy az ilyen per „politikai esemény”, s nem a jogélet része. A jog csak valaminek az álcája lesz, s a politikai célszerűség legyőzi a jogi értékeket. E perekben tehát állandó *oscilláló mozgást* tapasztalunk a *jog és a politika között*, s ezért nehéz megírni az ilyen perek történetét.